

Geç Dönem Osmanlı Toplumunda “Afro-Osmanlılar”ı Yeniden Düşünmek*

Hatice Uğur**

Öz

Son yirmi yılda “Afro-Türk diasporası” yaklaşım ve kavramsallaştırmalarının literatürde yer almaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı yüzlerce yıldır Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısında gerek köle gerek orduda ve büyük Osmanlı vilayetlerinin yönetiminin başında yönetici konumunda, gerekse de Osmanlı toplumunun entelektüel ve dini hayatında -şeyh ya da derviş olarak- varlık gösteren Afrika kökenliler için “Afro-Osmanlılar” gibi daha kuşatıcı bir kavramsallaştırmanın mümkün olup olmadığı ile ilgili bir araştırma gündemi oluşturmaya çalışmaktır. Bu çalışma ayrıca, geç dönem Osmanlı İmparatorluğu ile erken dönem Cumhuriyet toplumlarında özellikle köleliğin lağvedilmesinden sonra özgür bireyler olarak kalan Afrika kökenli Osmanlıları ve onların Cumhuriyet dönemindeki devamı Afro-Türkleri küresel tarih bağlamına dahil ederek bu konu üzerinde yeniden düşünmeyi önermektedir. Küresel Afrika diasporası çalışmalarındaki izlekler takip edildiğinde, Afro-Avrupa gibi daha genel bir adlandırma yerine alternatif kavramsallaştırmalarla tartışmayı zenginleştiren ve derinleştiren *Afropean* ve *Eurafrique* gibi ya da *AfroMecca* gibi çeşitli önerilerin getirildiği görülmekte ve buna benzer bir açılımın *Afro-Türk*’le beraber *Afro-Osmanlılar* adlandırması açısından mümkün olup olmadığı özelinde düşünülmektedir; konuyla ilgili literatür ve yaklaşımlar değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Osmanlı, kölelik, Afro-Türkler

* Bu yazı geç Osmanlı imparatorluğu ve erken cumhuriyet dönemlerinde Afrika kökenli Osmanlıların toplumsal yaşamdaki rolleri üzerine sürdürdüğüm projenin ön çalışmalarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. hatice.ugur@marmara.edu.tr, 0000-0001-6023-6136.

Revisiting Afro-Ottomans in the Late Ottoman Society

Hatice Uğur

Abstract

In the last two decades, it has been observed that the approach and conceptualizations of the “Afro-Turkish diaspora” have begun to find a place in the literature. The aim of this study is to explore whether a more comprehensive conceptualization, such as “Afro-Ottomans,” is possible for individuals of African origin who have played roles in various aspects of Ottoman society for centuries. These roles include being slaves, serving in the military and administrative positions in major Ottoman provinces, as well as contributing to the intellectual and religious life of Ottoman society as sheikhs or dervishes.

This study also seeks to create a research agenda regarding the African-origin Ottomans who remained as free individuals, particularly after the abolition of slavery in the late Ottoman Empire and during the early Republic period, and their continuation as Afro-Turks. By incorporating this topic into the global historical context, the study suggests reconsidering this subject. Examining the trajectories in global African diaspora studies, it is noted that instead of more general terms like Afro-European, various alternative conceptualizations, such as Afropean and Eurafrique, enrich and deepen the discourse. Similar considerations are explored in relation to Afro-Turks and Afro-Ottomans, contemplating whether an expansion of the nomenclature, akin to AfroMecca, is feasible for these groups. The study evaluates relevant literature and approaches in this context.

Keywords: 19th century, Ottoman, Slavery, Afro-Turks

I- Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, çağdaşı olduğu tüm imparatorluklar gibi, ilk zamanlarından itibaren imparatorluk sarayından özel hanelere kadar köleliğin çeşitli biçimleriyle bağlantılı olmuştur. Erken dönemlerdeki kölelik sistemi daha çok savaş esirliği aracılığıyla olmakta ve askerler köle olarak kullanılmaktaydı. Bununla birlikte Sultan Orhan'ın (hükümdarlığı 1326-62) sarayında, bazıları Harem ağası olan ve sultanın özel dairelerini korumakla görevli Rum köleler olduğu bilinmektedir. Ayrıca kölelerin şehirlerin üretim atölyelerinde veya küçük iş yerlerinde çalıştırıldığı ve sayıca çok olmamakla birlikte tarım alanında varlıklarına rastlandığı kayıtlarda geçmektedir.¹ Memluk Sultanlığının fethinden sonra ise Osmanlılar, Afrika'nın iç bölgelerinden toplanıp satılmak üzere Akdeniz limanlarına getirilen Afrikalı kölelerle karşılaştı. Bunlardan kimi Osmanlı sarayında Harem'de çalıştırılmak üzere eğitime tabi tutulurken kimi de İmparatorluğun yükseliş döneminde orduda ve büyük Osmanlı vilayetlerinin yönetiminde görevler üstlendi.

Osmanlı'da kölelik konusu Türkçe literatürde özellikle 1980'li yıllardan itibaren ele alınmaya başlandı. Bu konuyla ilgili yapılan ilk eserler arasında Gülnihal Bozkurt'un 1981 yılında İslam'da köleliğin hukuki boyutu ve Osmanlı köleliği üzerine olan çalışması ile² ile İsmail Parlatur'un köleliğin sosyal hayattaki yerini değerlendirdiği eseri sayılabilir.³ Osmanlı kadı sicilleri gibi birinci el kaynaklar üzerinden konunun sosyal ve ekonomik tarih açısından incelendiği önemli çalışmalar ise Halil Sahillioğlu⁴, Yvonne Seng⁵ ve İzzet Sak⁶ tarafından ele alındı. Bu çalışmalar erken dönem Osmanlı imparatorluğunda Bursa, Üsküdar ve Konya bölgelerindeki kölelik uygulamaları üzerinde durdu.⁷ Ayrıca Osmanlı Kapıkulu Sistemi, Harem ve köle istihdamı konuları üzerine yaptıkları çalışmalarla İsmail

1 Bülent Tahiroğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 45/1-4, 1981, s. 654.

2 Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXXVIII/1, 1981, s. 65-103.

3 İsmail Parlatur, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, 187, 1983, s. 805-829.

4 Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *Atatürk Konferansları*, 8, 1983, s. 217-229.

5 Yvonne J. Seng, “Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century İstanbul”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 39, 1996, s.136-169.

6 İzzet Sak, “16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi”, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1987. Sak bu konudaki çalışmalarını doktora tezinde de sürdürmüştür bkz. İzzet Sak, “Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)”, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1992.

7 Siciller üzerinden konunun ele alındığı diğer çalışmalar için bkz. Nur Sobers-Khan, *Slaves Without Shackles Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2014, s. 26.

Hakkı Uzunçarşılı⁸, İ. Metin Kunt⁹ ve Halil İnalçık¹⁰ da bu konuya eğilen önemli isimler arasında zikredilebilir. Toledano'nun 1982 yılındaki çalışması ise yeniçerilik ya da askeri kölelik gibi tarihsel uygulamalardan bağımsız olarak Osmanlı'daki köle ticaretini ve bunun hacmi, fiyat mekanizmaları, siyah ve beyaz köle ticareti ve köleliğinin kaldırılma süreçleri gibi konuları dünyadaki diğer kölelik sistemleri ile kıyaslamalı olarak incelemektedir.¹¹ Bu kitabın 1994 yılında Türkçeye çevrilmesi ile beraber bu alanda önemli bir adım atılmış olur¹² ve Toledano'nun köleliği kültürel tarih perspektifinden aşağıdan yukarıya doğru incelediği ve "kölelerin seslerinin" duyulmasına vurgu yaptığı başka çalışmalar da yine dünyadaki kölelik literatürüyle paralel olarak bu sahada yerini alır.¹³

Hakan Erdem'in 1993 yılında Oxford Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezi, Tanzimat öncesi dönemden 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde köleliğin uygulanma biçimleri ve lağvedilme süreçlerini ele almaktadır. Bu tez, 1996 yılında kitap haline getirilmiştir. Bazı tarihçilerin Osmanlı'da kölelikle ilgili akademik çalışmaların yavaş ilerlemesini arşiv kaynaklarının yetersizliği olarak nitelermelerine karşın, Erdem, Osmanlı arşivlerinin kölelik konusunda zengin belgelerle dolu olduğunu ifade ederek, bu eksikliğin veya 'sessizliğin' daha çok Osmanlı'daki köleliğin ve lağvedilme sürecinin Batı'daki kölelikten tarihsel olarak farklı bir seyir izlemesiyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışma, sahada önemli bir yer edinmiştir.¹⁴

Nur Sober Khan'ın 1560-1572 yılları arasında Galata Kadı Sicillerine dayanan çalışması da imparatorluğun merkezi topraklarında kölelikle ilgili durum hakkında bu alana yapılan önemli bir katkı olarak zikredilebilir.¹⁵ Madeline Zilfi ve Suraiya Faroqhi tarafından yine siciller üzerinden ele alınan ve erken dönem Osmanlıda köle sahibi olma meselesine değinen çalışmalar ile Argıt tarafından yapılan ve sırasıyla kadın kölelere ve Haremde çerağ edildikten sonra kadınların, gündelik yaşamlarında birbirleriyle olan etkileşimlerine odaklanan çalışmalar Osmanlıda

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1943.

9 Metin Kunt, *The Sultan's Servants: the Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1650*, New York: Columbia University Press, 1983.

10 Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeği", *Doğu Batı: Makaleler*, Ankara, 2009, s. 123-153.

11 Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and its Suppression, 1840-1890*, Princeton: Princeton University Press, 1982.

12 Ehud R. Toledano, *Osmanlıda Köle Ticareti, 1840-1890*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

13 Ehud R. Toledano, *As If Silent and Absent: Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East*, New Heaven: Yale University Press, 2007.

14 Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise 1800-1909*, London: Macmillan Press, 1996.

15 Sobers-Khan, *Slaves Without Shackles Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2014.

kölelik alanına yapılan önemli katkılar olarak görülmektedir.¹⁶ Bunun yanı sıra savaş esirliğinden Hadım ağalara, Haremdeki kadın kölelerden, gündelik hizmetlerde kullanılan kölelere kadar Osmanlıda köleliğin birçok uygulanma biçimleri üzerine yazılmış makalelerden oluşan daha yakın zamanda basılmış yeni bir çalışma da bulunmaktadır.¹⁷

Bu alanda yukarıdaki bir kısmı zikredilen akademik çalışmalara ek olarak kölelik meselesi Tanzimat döneminden itibaren edebi eserlerde de farklı şekillerde işlenmiştir.¹⁸ Ahmet Mithat’ın annesi de kölelikten gelme Çerkez asıllı olduğu için, Ahmet Mithat kölelik konusunu romanlarında en çok işleyen yazarların başında gelmektedir. “Arap Cariye” şeklinde söz ettiği Afrika kökenli köleler de baş karakterleri arasında yer almaktadır.¹⁹ Yine Abdülhak Hamid ve Sami Paşazade Sezai’nin köleliği, Kafkasya’dan getirilen ve İstanbul’daki zengin konaklara zorla evlendirilen karakterleri üzerinden eleştirdikleri görülmektedir.²⁰ Doğrudan siyahlık ve zenci kelimesinin, siyah Afrikalıların adet ve geleneklerinin Türk kültüründeki yansımalarıyla ilgili olarak da Pertev Nail Boratav’ın²¹ Dana Bayramı şenlikleri ve Godyalara yer verdiği anlatımları da dikkate değerdir.²² Daha yakın dönemde ise Hıfız Topuz’un romanları Osmanlı toplumunda Afrikalıların temsili ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.²³

Bu çalışmanın ana konusu olan Osmanlı’daki Afrikalı köleler ise, özellikle son on beş yılda yeni kavram ve yaklaşımlarla Osmanlı kölelik çalışmalarında yerini almaya başlamıştır. 15. ve 19. yüzyıllar arasında Afrika’dan Avrupa’ya ve Amerika’ya Atlantik köle ticareti üzerinden taşınan milyonlarca Afrika kökenli insanın tarihlerine, kültürlerine, deneyim ve etkileşimlerine odaklanan *diaspora* çalışmaları Avrupa ve Amerika’daki Afrika çalışmaları arasında en çok çalışılan

16 Ayrıca Sobers-Khan’ın zikrettiği Fisher, Çetin ve Faroqi’nin konuyla ilgili diğer çalışmaları için bakınız Sobers-Khan, *a.g.e.*, s. 27.

17 Stephan Conermann and Gül Şen, *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*, Göttingen: Bonn University Press, 2020.

18 İsmail Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1987.

19 Ayşe Nur Özdemir, “Ahmet Mithat Efendinin Romanlarında Kadınlar”, Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

20 Gökhan Reyhanoğulları, “Sergüzeşt Romanının Tematik Bağlamında Mekânın Poetiği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2020, c. 24, sy. 1, s. 104-144.

21 Naili Boratav, “The Negro in Turkish Folklore”, *Journal of American Folklore*, 1951, c. 64, s. 83-88.

22 M. Fatih Çalışır, “A Survey of Scholarship on Ottoman Slavery”, *Tarih Okulu*, 2009, sy. II, s. 1-12. Ayrıca daha detaylı çalışma için bakınız Esin Alçıoğlu, “Pertev Naili Boratav Sözlüğü Pertev Naili Boratav’ın Eserlerinde Geçen Folklor Malzemesinin Tahlili”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2012.

23 Hıfız Topuz, *Meyyale*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.

konuların başında gelmektedir. Toplumlarındaki Afrika kökenli bireylerin yerleşim örüntülerini, içlerinde buldukları toplumla entegrasyon süreçlerini ve bu süreçte yaşadıkları kimlik sorunlarını, aidiyet duygularını ve toplumsal uyumlarını çok farklı disiplinlerin perspektifinden incelemeye odaklanan önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu toplulukların eğitim ve istihdamdan sanat üretimlerine ya da politik ve toplumsal aktivizmden dil değişimlerine, insan hakları yaklaşımına kadar çok çeşitli konu sosyoloji, antropoloji, tarih, kültürel çalışmalar, ekonomi ve siyaset gibi birçok disiplinin kavramları çerçevesinde yeni kavramsallaştırmalarla ele alınmaya başlanmıştır.²⁴

Türkiye’de de Osmanlı köle ticareti ağı üzerinden Osmanlı topraklarına getirilmiş olan, Osmanlının köle kökenli Afrikalıların torunları olduklarını öne süren ve kendilerini “*Afro-Türk*” olarak adlandıran bir grubun öncülüğünde “Afro-Türk diasporası” yaklaşım ve kavramsallaştırmalarının literatürde yer almaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmanın ana konusu ise, yüzlerce yıldır Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısında gerek köle gerek orduda ve büyük Osmanlı vilayetlerinde yönetici konumunda²⁵, gerekse de Osmanlı toplumunun entelektüel ve dini hayatına katkıda bulunan²⁶ -tekkelerde şeyh ya da derviş olarak varlık da gösteren²⁷- Afrika kökenliler için “Afro-Osmanlılar” gibi daha kuşatıcı bir kavramsallaştırmanın mümkün olup olmadığı ile ilgili bir araştırma gündemi oluşturmaya çalışmaktır. Bu çerçevede bu çalışma, geç dönem Osmanlı İmparatorluğu ile erken dönem Cumhuriyet toplumlarında özellikle köleliğin lağvedilmesinden sonra özgür bireyler olarak kalan Afrika kökenli Osmanlıları ve onların Cumhuriyet dönemindeki devamı olan Afro-Türkleri küresel tarih bağlamına dahil ederek bu konu üzerinde yeniden düşünmeyi önermektedir. Küresel Afrika diasporası çalışmalarındaki izlekler takip edildiğinde, Afro-Avrupa gibi daha genel bir adlandırma yerine alternatif kavramsallaştırmalarla tartışmayı zenginleştiren ve derinleştiren Afropean²⁸ ve Eurafrique²⁹ gibi ya da AfroMecca³⁰

24 Patrick Manning, *The African Diaspora: A History Through Culture*, Columbia University Press, 2016.

25 Baki Tezcan, “Karanlığı Dağıtmak: Molla Ali’nin Yaşamı ve Eserleri Işığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğunda Irk Siyaseti”, *Osmanlı İmparatorluğunda Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, haz. Baki Tezcan-Karl K. Barbir, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

26 Jane Hateway, *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem from African Slave to Power Broker*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 60-62.

27 A. B. Kaya, “Lefkoşe Mevlevihânesinin Şair Şeyhlerinden Siyâhî Mustafa Dede” *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2017, c.1, sy, 1, s.15-38.

28 Johny Pitts, *Afropean: Notes from Black Europe*, London: Allen Lane, 2019.

29 Adekeye Adebajo ve Kaye Whiteman, *The EU and Africa: From Eurafrique to Afro-Europa*, London: Hurst and Company London, 2012.

30 Chanfi Ahmed, *AfroMecca in History: African Societies, Anti-Black Racism, and Teaching in al-Haram Mosque in Mecca*, England: Cambdridge Scholars Publishing, 2019.

gibi çeşitli önerilerin getirildiği görülmekte ve buna benzer bir açılımın “Afro-Türk”le beraber “Afro-Osmanlılar” adlandırması açısından mümkün olup olmadığı özelinde düşünülecek; konuyla ilgili literatür ve yaklaşımlar değerlendirilecektir.

II- Kölelik Çalışmalarında Yeni Yaklaşımlar ve Afro-Türkler

Son on beş yılda dünyadaki diaspora çalışmalarındaki yükselişe paralel olarak Osmanlı Afrika’sı da diaspora literatürüne dahil edilmiş ve “Afro-Türkler” kavramı bu çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Afrikalıların tarihsel süreçte gönüllü veya gönülsüz olarak yaşadıkları coğrafyanın dışına çıkarılmaları; yeni vatanlarında geliştirmeye çalıştıkları aidiyet bilinci ve geçmişleriyle kurdukları bağ çerçevesinde Afro-Türklerle ilgili en çarpıcı eser, kendisi de Afro-Türk olan Mustafa Olpak’tan geldi. Olpak 2005 yılında yazdığı *Kenya-Girit-İstanbul: Köle Kıyısından İnsan Biyografileri* isimli kitabı ile ailesinin Doğu Afrika sahillerinde köleleştirilip Osmanlı topraklarına getirilmelerine ve köleliğin lağvedilmesinden sonra Modern Türkiye vatandaşı olma süreçlerini detaylıca anlattığı eseriyle özellikle kölelik alanında çalışma yapan yerli ve yabancı birçok akademisyenin dikkatini Afro-Türkler konusuna çekti. Ayrıca Olpak, UNESCO, Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların da desteğiyle İzmir’de dernekleşme sürecine giren Afro-Türklerin doğal temsilcisi oldu ve Osmanlı’da kölelik çalışmalarına yerelden sözlü kültür kapsamında katkıda bulundu. Ferguson, İzmir örneğinde Afro-Türkleri incelediği çalışmasında Osmanlı sonrası yeni doğmakta olan Modern Türkiye’nin birçok farklı etnik kimliği yeni oluşmakta olan “Türk” vatandaşlığı potasında eritmeye çalıştığını ve bu çerçevede de yeni azat edilmiş olan Afrikalıları sessizleştirdiği ve kamusal alanlarda silikleştirdiği iddiasında bulunur.³¹ Sadece köle kökenli insanların değil, erken dönem Cumhuriyet Türkiye’sinde “kölelik” gibi bir konunun çalışılmamasının da onların görünürlüğünü azaltan faktörlerden biri olduğunu ifade eder ve bu gerekçelerden ötürü resmi kayıtlarda daha az görünür durumda olan Afrikalıların sadece resmi arşivler üzerinden değil, Stoler’in işaret ettiği “etnografik hassasiyetlerle sözlü tarih anlatıları üzerinden çalışılmasının önemine vurgu yapar.³²

Afrika çalışmalarında gittikçe önem kazanan bir diğer yaklaşım da hafıza çalışmalarıdır. Bu yaklaşımın sunduğu bazı kavramlar ve imkanlar Osmanlı toplumundaki Afrikalıların durumunu, bugüne uzanan, miras kalan unsurlarını yerel bir bakışçısı ile anlama imkânı vermektedir. Astrid Erll’in öne sürdüğü “seyyar/gezici hafıza”³³ kavramı doğdukları yerlerden çeşitli sebeplerle taşınan/getirilen insanların farklı toplum, sosyal statü ve mekanlardaki gündelik yaşamlarını

31 Michael Ferguson, “The African Presence in Late Ottoman İzmir and Beyond”, Doktora Tezi, McGill University, 2014, s. 15.

32 Ferguson, *The African ...*, s. 25

33 Astrid Erll, *Memory in Culture*, Palgrave MacMillan, 2011.

sürdürürken geçmişlerinden ne şekilde etkilendikleri ve bugünü ne üzerine şekillendirdikleriyle ilgili önemli bir bakışıcısı sunar. Diğer bir deyişle Afrika kökenli Osmanlıların çok kültürlü bir topluma uyum sağlayıp, bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir kültür oluşturmaya çalışırken “geçmiş hafızalarını” nasıl inşa ettikleri/edecekleri bu hafıza çalışmalarının en önemli meselelerindedir. Bu durumu örneklendiren bir çalışma Troutt tarafından yapılmıştır. Troutt 2005 yılında Kahire’deki mülteci kamplarında kalan ve çoğu Güney Sudan ya da Darfur’daki uzun iç savaştan canlarını zor kurtarmış Sudanlı mültecilerin bir müddet Mısır’da kaldıktan sonra orayı bir an önce terk etmek duygusunda olduklarını ifade eder. Bunun nedeni ise Sudanlı göçmenlerin gündelik yaşamlarında Kahire yerel halkı tarafından çoğunlukla “abid” yani Arapça ’da “köle” olarak adlandırılıyor olmaları ve yerel halkın hafızasında yüzlerce yıl önce Kahire’ye köle tüccarları tarafından getirilen “Sudanlı köleler” ile eş tutulmalarıdır. Bu duruma neden olan “hafıza/hatıra her iki tarafın kendini toplum içinde konumlandırması açısından da oldukça önemlidir.³⁴

Afro Türkleri yukarıda zikredilen diaspora ve hafıza çalışmaları kapsamında inceleyen çalışmaların sayısı Osmanlıda kölelikle ilgili literatürde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Özellikle Amerika ve Avrupa’daki kölelik çalışmalarıyla karşılaştırmalı olarak, bugün büyük çoğunlukla Ege bölgesinde başta İzmir olmak üzere Aydın, Muğla, Manisa ve kısmen Marmara ve Akdeniz Bölgesinde çeşitli şehir ve kasabalarda yaşamakta olan Afro-Türklerin kimlik, bellek ve gündelik yaşam deneyimleri³⁵ ve temsilleri konularına değinen yüksek lisans ve doktora çalışmaları bulunmaktadır. Afro Türklerin kendilerini nasıl tanımladıkları, gündelik hayat deneyimlerinde ten rengi ayrımcılığı yaşayıp yaşamadıkları, evlilik, din ve eğitim gibi toplumsal kurumlarla ilişkilerinde kendi kimliklerini inşa etme sürecine katılımları bağlamında kimlik ve aidiyet sorunları yaşayıp yaşamadıkları üzerine saha çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca “Arap Kızı Camdan Bakıyor” (2006), “Siyahım, Afrikalıyım ve Türküm” (2010) isimlerinde bazı belgesellerde de Afro Türklerin Modern Türkiye’deki yaşam kültürleri üzerine anlatılar bulunmaktadır.³⁶ Konu, 2007-2008 yılları arasında Tarih Vakfı tarafından “Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli ‘Türk’ Olmanın Dünü ve Bugünü” isimli sözlü tarih projesinde de detaylı olarak çalışılmıştır. Bu çalışma için hazırlanan raporda amaç, modern Türkiye vatandaşı olan Afro-Türklerin yaşam deneyimlerini kayıt altına alarak görünür kılınmalarını sağlamak ve klasik tarih yazımında henüz yer edinememiş

34 Eve M. Troutt Powell, *Tell This in My Memory Stories of Enslavement from Egypt, Sudan and the Ottoman Empire*, California: Stanford University Press, 2012, s. 264.

35 Afro Türklerin gündelik hayat deneyimleri ve kentsel mekân kullanımları ile ilgili çalışma için bakınız, Sümevra Yıldız, “Afro Türklerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Kentsel Mekânın Kullanımı: İzmir Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.

36 Müge Akpınar, “Afro-Türklerde Kimlik: Temsiliyet, Gelenek ve Kolektif Bellek”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.

bu kültürün anlatı, söylence, oyun ve ağıtlarının bilimsel teknik ve yöntemlerle kayıt altına alınmasını sağlamak olarak belirtilmiştir.³⁷ Yine yakın dönemde Hakan Erdem'in danışmanlığında Osmanlı devletinden miras olarak günümüze ulaşan Türkiye'deki Afrika kökenli diasporanın heterojen yapısı ve topluma katılımları konusundaki üstlendikleri aktif roller üzerine bir çalışma hazırlanmıştır.³⁸

Afrika çalışmalarında diğer önemli bir yaklaşım da kreolizasyon çalışmalarıdır. En geniş anlamıyla azat edilen ve serbest bırakılan Afrikalı kölelerin ve onların özgür doğan çocuklarının kaderi, dilleri, yeni hayatlarına nasıl uyum sağlayacakları ve toplumun geri kalanıyla etkileşim biçimleri bu yaklaşım çerçevesinde incelenmektedir. Daha dar anlamıyla ise kreolizasyon, Afrikalı sosyo-kültürel unsurların baskın kültürle karıştığı durumları tanımlamak için kullanılır. Özsar'ın da tezinde işaret ettiği gibi, bu kavramı Karayipler çerçevesinde daha önce Mintz ve Trouillot'un çalışmalarında görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğunun kölelik tecrübesinde ise, bu yaklaşım tam anlamıyla karşılık bulmayabilir.³⁹ Bunun sebebi ise, kreolizm genellikle yerleşimci kolonilerde kölelerin azınlıkta olduğu topluluklarda, -kendileri gibi köle olan, ancak farklı topluluklardan getirildikleri için farklı diller konuşanlar arasında- baskın olarak kullanılan dilin çevresinde oluşan melez dil ve melez toplulukları tanımlamak için kullanılmasıdır.⁴⁰ Bu nedenle kavramın kendisi potansiyel sömürgeci çağrışımlar taşıyor olmakla birlikte Afrika kökenli Osmanlıların, çok geniş bir etnik bileşime sahip olan Osmanlı imparatorluk toplumunda varlıklarını sürdürme biçimlerini anlamaya yardımcı olabileceği için bu yaklaşımın yöntemlerinin de kullanışlı olabileceği düşünülebilir.

Kreolizasyon çalışmalarında dil konusuna odaklanan Mintz'in yaklaşımından farklı olarak⁴¹ burada asıl önemli olan Afrikalı Osmanlıların, içinde buldukları toplumun ve şartların farklılıkları ile nasıl başa çıktıkları ve kendilerini ifade için nasıl dilsel ve sosyo-kültürel kültürel pratikler üretme yoluna gittikleri meselesidir. Bu yaklaşım Hint Okyanusu, Karayipler, Doğu Afrika ve Batı Afrika'daki bölgeler için daha önce birçok kez çalışıldı.⁴² Osmanlı kaynakları -ki bunlara Afrikalı Osmanlıların üretmiş olabileceği muhtemel anlatılar ve uygulamalar da dahildir- üzerine

37 Gülay Kayacan, "Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli Türk Olmanın Dünü ve Bugünü", Tarih Vakfı Sözlü Tarih Çalışması Kitapçığı, 2007-2008. https://www.academia.edu/28625440/Afro_T%C3%BCrk_Olmak_pdf, Erişim Tarihi 20.06.2023.

38 Banu Özsar, "African Diasporas in the Ottoman Empire and Modern Turkey", Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2020.

39 Banu Özsar, a.g.t., s.44.

40 Toledano, 115-116.

41 Özsar, a.g.e., 44-46.

42 Gibril, R. Cole, *The Krio of West Africa, Islam, Culture, Creolization and Colonialism in the Nineteenth Century*, Ohio University Press, 2013; Pier M Larson, *Ocean of Letters, Language and Creolization in an Indian Ocean Diaspora*, Cambridge University Press, 2009.

yapılabilecek kümülatif çalışmalarla Afrika kökenli Osmanlılar ve onları çevreleyen sosyal-politik ve ekonomik şartları daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

III- Kölelik Çalışmaları ve “Görünmemelik” Meselesi

Yukarıda detaylı olarak ifade edilen yaklaşımların en önemli işlevi hem Osmanlı hem de Osmanlı sonrası dönemde toplumsal hafızada derin izlere sahip kölelik konusunun akademik olarak çalışılmasında karşılaşılan zorlukları aşmakta yardımcı olmalarıdır. Toledano'nun da ifade ettiği gibi, Osmanlıda kölelik çalışmalarındaki en büyük zorluk, Afrikalı Osmanlıların sadece “sessizlikleri” değil, aynı zamanda “yoklukları” yani varlıklarının bilinmemesidir. 19. yüzyıl boyunca yüzbinlerce kadın ve erkeğin imparatorluk topraklarına taşınmış olduğu varsayılırsa, Osmanlı sonrası dönemde bu topluluğa ne olduğu ve nereye gittikleri konusu tam bir muammadır. Bu durumu açıklamak için hastalıklar, düşük yaşam beklentisi ve topluma uyum gibi bazı açıklamalar öne sürülürken⁴³ yakın zamanda yapılan çeşitli araştırmalarda ise bu durumun Afrika kökenli insanların resmi olarak Müslüman Türk olarak adlandırılmaları ve resmi kayıtlarda yer almamalarıyla ilgili olduğu iddia edilmiştir.⁴⁴ Ayrıca Osmanlı toplumunda geçerli olan İslam hukuku ve toplumsal normlara göre yapılan karma evliliklerle akrabalık gruplarına alınarak içinde yaşadıkları topluma uyum sağlama ve Afrika genetik özelliklerini yavaş yavaş kaybederek görünürlüklerini yitirmiş olma ihtimalleri üzerinde de durulmaktadır.⁴⁵ Buna ek olarak Toledano'nun da ifade ettiği gibi, kimi kölelerin azat edildikten sonra çok büyük sayıda olmasa da anavatanları Afrika'ya dönmeleri de onları görünmez kılan faktörler arasında zikredilebilir.⁴⁶ Tüm bunlara ek olarak Erdem, Osmanlıların benimsediği “açık kölelik sisteminin” görünmezliklerinde önemli bir etken olduğunu ileri sürmektedir. Yedi ya da dokuz yıllık bir hizmetten sonra kölelerin çoğunun “çerağ edilmek” adı altında azat edildiği de bilinmektedir.⁴⁷

Yukarıda zikredilen gerekçelerden dolayı Osmanlıda kölelerin görünmezliğe büründüğü durumlar olmakla birlikte, köleliğin yasal olarak kaldırılmasından sonra kaynaklara yansıyan bazı uygulamalar, geç Osmanlı toplumunda Afrika

43 Ehud R. Toledano, “African Slaves in the Ottoman Eastern Mediterranean: A Case of Cultural “Creolization”?”, *Akdeniz Dünyası: Fikir, Geçmiş ve Bugün*, haz. Eyüp Özveren, Oktay Özel, Suha Ünsal ve Kudret Emiroğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 111-112.

44 Bu soruyu Esmâ Durugöl de Antalya'daki Afrika kökenli toplulukları çalışırken sormuş ve görünmezliğin en önemli sebebinin bu şekilde açıklanmıştır. Esmâ Durugöl, “The Invisibility of Turks of African Origin and the Construction of Turkish Cultural Identity: The Need for a New Historiography”, *Journal of Black Studies*, 2003, sy. 33-3, s. 281-294.

45 Erdem, *Slavery* ...,1996.

46 Toledano, “African Slaves”, 110-111.

47 Harem kadınları için bu terimin kullanıldığı bir başka örnek için bakınız Betül İpşirli Argıt, *Life After the Harem: Female Palace Slaves, Patronage, and the Imperial Ottoman Court*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

kökenli Osmanlılarla ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Erdem, köleliğin uluslararası camiada ve Osmanlı’da yasaklanmasından sonra azat edilen kölelerin durumuyla ilgili hem İstanbul’da hem de Osmanlı’nın diğer şehirlerinde bazı oluşumlar meydana geldiğinden söz etmektedir. İngiliz Folklorist Lucy Mary Garnett’in kitabına atıfta bulunarak, azat edilmiş Afrikalıların sadece eski köle sahiplerine karşı değil aynı zamanda gündelik yaşamda karşılaşabilecekleri hastalık vs. gibi her türlü durum için birbirlerine destek olabilecekleri çeşitli yerel yapılar kurduklarından söz etmektedir. Erdem farklı bölgelerde kurulan bu locaların birbirleriyle nasıl ilişkileri olduğunu ya da aralarında bir üstünlük olup olmadığından söz ettikten sonra, yılın belirli dönemlerinde çeşitli kutlamalar için İstanbul’da bir araya geldiklerini söylemektedir. Bu yerel yapılara başkanlık eden ve kendisine kolbaşı ya da godya adı verilen bir kadının hem siyah kölelerin özgürlüklerini satın almalarını sağlamak hem hasta, yaralı ya da işsiz olanlara sahip çıkmak gibi vazifeleri olduğunu dile getirmektedir.⁴⁸

Erdem’in özellikle Garnett ve Ferrimann’ın kayıtları üzerinden yaptığı bu tespitlerle oldukça örtüşen bir örnek de Cem Behar’ın Kasap İlyas Mahallesi ile ilgili yapmış olduğu çalışmada kendini ortaya koymaktadır. Behar, 1885 yılında İstanbul’da Kasap İlyas Mahallesi’nin nüfus sayım verilerinden hareketle mahallede “arap”, “zenci”, “zenciye” olarak geçen ve 6sı erkek olmak üzere toplamda 38 kişilik siyah sakinler olduğunu tespit etmekte ve bunların ya azat edilmiş köleler (mütteka) ya da eski kölelerin çocukları olduğuna dair beklenmedik (!) bazı bulgulardan söz etmektedir. Doğum yerleri olarak genellikle Arabistan, Sudan ve Etyopya kaydı bulunan bu grubun bir kısmı evli ve çocukluysen, bir kısmı ise halen çevre hanelerde “hizmetçi” ve “aşçı” olarak çalışmaktaydı ve genellikle “Kolbaşı” adı verilen bir cemaat liderinin etrafında kümelenmiş görünüyordular. Bu kadar çok azatlı kölenin neden bu mahalleyi seçmiş olabileceği sorusunu Behar, mahallenin hem ucuz hem de merkezden uzak bir mahalle olmasıyla açıklar. Ancak en önemli sebep olarak ise, cemaat liderlerinden birinin bu mahallede yerleşmiş olduğunu belirtir. Buna göre nüfus sayımı listesinde “Kolbaşı” olarak nitelendirilen Necdet Kadın 1885 tarihindeki sayımda 50 yaşında görünmekteydi ve Arabistan doğumlu diğer yedi kadınla Hamam Odaları Sokağında yaşıyordu. Onunla yaşayan diğer kadınlar ise 15 ila 80 yaşlarındaydılar. Behar’ın tespitine göre, Kolbaşı’nın bir diğer görevi geleneksel törenler ve ritüeller için mekân temin etmektir. Genelde sadece kadınların katıldığı bu törenler, Müslüman olsun olmasın azat edilmiş Afrikalıların arasında yaygın olarak yapılmaktaydı. “Arap düğünü” adı verilen bu ayinler zaman zaman şikayetlere konu oluyor ya da kolbaşılara uygunsuz davranışlarından dolayı ceza alabiliyordu.⁴⁹

48 Erdem, *Slavery ...*, s. 174.

49 Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 144-145.

Bu dönemde sadece İstanbul'un değil imparatorluğun pek çok şehir ve mahallesine dair yapılacak detaylı çalışmalarda benzer bir tablonun ortaya çıkacağını ve azat edilen kölelerin resmi ya da gayri resmi ağları hakkında kapsamlı bilgi edinebileceğini düşünmek mümkündür. Bu örgütlenmiş yapıların mahallenin diğer sakinleri ile temasları, komşuluk ilişkileri, sosyal ve dini mekânları kullanma biçimleri, geleneksel gün ve gecelerdeki kutlama biçimleri gibi birçok konu, Afrika kökenli Osmanlılar diyebileceğimiz bu grubun toplumla ne kadar bütünleştiği ya da ayrıldığı gibi sorulara da cevap barındıracaktır.

IV- Haremağaları Teavün Cemiyeti

Yukarıda anlatılanlarla birlikte geç dönem Osmanlı toplumundaki Afrikalılar ve onların temsilcileri üzerine araştırma yaparken karşılaştığımız ve hakkında çok az şey bildiğimiz bir fotoğraf, uzun yıllardır diplomatik arşivlerin katkısıyla anlamaya çalıştığımız *Osmanlı Afrikasının* sınırlarının Afrika kökenli Osmanlıların gündelik hayatlarını da içine katarak kapsamlı bir şekilde genişletilmesi gerekliliğini düşündürdü ve böylece bu çalışmanın temel soruları belirlemeye başladı. *Cumhuriyet* gazetesinin 8 Ocak 1939 tarihli nüshasında yer alan fotoğrafın altındaki yazı, Haremağalarının bir önceki gün yani 7 Ocak'ta Divanyolu'ndaki merkezlerinde saat 14.00'te kongre yapmak üzere bir araya geldikleri bilgisini veriyordu. Buna göre eski Haremağası emektarları arasındaki ilişkileri arttırmak, muhtaç ve hasta olanlara ve yakınlarına yardım etmek amacıyla kurulan *Haremağaları Teavün Cemiyetinin* ismi "*Eski Emektarlar Yardım Birliği*" olarak değiştirilmişti.⁵⁰ Yirmiye yakın Kongre üyesinin çektiği bu eşine ender rastlanabilecek fotoğrafta ise; muhtemelen altmış yaşın üzerinde, Avrupai tarzdaki takım elbiseleriyle son derece iyi giyimli, -Osmanlı'nın eski haremağaları ve yeni cumhuriyetin sıradan vatandaşları- siyahı erkek bir masanın etrafında toplanmış görünmekteydiler. Bilindiği gibi Meşrutiyetin ilanından sonra Abdülhamid Selanik'e sürgüne gönderilirken, yakınları ve hizmetlileri de kendilerini bambaşka yerlerde bulmuşlardı. Yıldız Sarayındaki Haremağalarının kimi idam edilmiş, kimi sürgüne gönderilmiş kimi de farklı şehirlere ya da İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmışlardı. İşte 1909'da Haremlerin "yasadışı" ilanının edilmesinden sonra işsiz kalan Haremağaları tarafından 1919 yılında kurulduğu düşünülen Haremağaları Teavün Cemiyeti'nin merkezi de İstanbul Divanyolu'ndaydı ve saltanatın lağvedilmesinden sonra imparatorluğun pek çok yerine dağılan hanedan mensupları gibi Haremağaları da temasta oldukları bölgelere giderek örneğin Medine ve Kahire'de derneğin şubelerini kurmuşlardı.⁵¹

50 Sözü edilen haber ve fotoğraf için bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ocak 1939, s.10. <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1939-01-08/9>. Erişim Tarihi, 08.03.2023.

51 Bu dönemde Hicaz'a sürgün edilen Haremağaları ve onların buralarda karşılaştıkları zorlu süreçler için bakınız. Nazmi Eroğlu, "Abdülhamid'in Hicaz'a Sürgün Edilen Harem Ağaları", *Arşiv Dünyası*, 2008, sy. 11, s. 71-74. Y.S. Karakışla, "Harem Ağalar Teavün Yurdu (1919): Harem Ağaları, Birleşiniz!", *Toplumsal Tarih*, sy. 114, 2003, s. 12-21.

Yine aynı kongrenin söz edildiği başka bir gazete haberinde ise, derneğin isim değiştirme gerekçesi ile ilgili dernek üyelerine sorular soran gazeteci “Haremsiz ve selamlıksız Türkiye’de artık Harem ağası olarak anılmak istemeyiz.” cevabını almakta ve yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye’sinde özgür bireyler olarak toplumsal yaşamın parçası olmaya çalışan bu Afrika kökenli Osmanlılar üzerinde daha detaylı bilgiler vermekteydi. İçlerinden Tahsin Nejad isimli birinin Erenköy Kız Lisesinde Edebiyat Öğretmeni olduğunu ve öğrencilerini iyi yetiştirmek için harcadığı çabayı takdirle anlatan gazeteci, bu yaşlı harenağasını “Öz Türkiye’nin gövdesine aşlanmış kuru bir Afrika dalı”⁵² olarak tanımlıyordu.

Günümüze geldiğinde ise, 2006 yılında kendilerini “Afro-Türk” olarak adlandıran ve Afrika kıtasının çeşitli yerlerinden Osmanlı topraklarına büyük çoğunlukla köle olarak getirilen Afrikalıların torunları olduklarını iddia edenler tarafından kurulan bir dernek de *Afrikalılar Kültür, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği*’dir. Derneğin kurucusu Mustafa Olpak’ın ailesinin kökenlerini anlattığı kimi çalışmalarında⁵³ da görüleceği gibi, Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde özellikle azat edilmiş kölelerin sayıca artmasıyla beraber, aralarında İstanbul ve İzmir’in de bulunduğu çeşitli illerde geçici misafirhaneler kurulmuş ve birçok Afrika kökenli Osmanlı insanı buralara getirilmişlerdir. Zamanla Anadolu’da özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerindeki köylere yerleştirilmişler ve devlet tarafından kendilerine toprak ve hayvan verilerek kalıcı olarak bu bölgelerde geçimlerini temin etmeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra, 1926 yılında yeni Türk Medeni Kanunu ile Türk vatandaşı olmalarına ve 1964 yılında da köleliğin kısmi uzantısı olarak görülebilecek evlatlık müessesinin yürürlükten kaldırılmasına rağmen, içlerinde buldukları topluma uyum noktasında yaşadıkları zorluklar olmuş; özellikle Afrika’dan getirildikleri bölgeleri araştırmak, geçmişlerini anlamak ve kendi gelenek ve göreneklerini yaşatmak için dernekleşme yoluna gitmişlerdir.⁵⁴ Farklı zamanlarda ve farklı toplumsal koşullarda kurulan bu iki derneğin, imparatorluğun ve ardından cumhuriyetin içinde bulunduğu koşullara uyum sağlamak ve toplumsal yaşamın bir parçası olabilmek adına geçmişte ve günümüzde yoğun çaba içinde oldukları anlaşılmaktadır.

V- Sonuç

Bu çalışma çerçevesinde tarihsel süreçte Osmanlı topraklarında yaşayan Afrika kökenli Osmanlılara işaret etmek için *Afro-Osmanlılar* adlandırması önerilmektedir. Bu kavramın, son 20 yılda Osmanlı toplumundaki azat edilmiş köle

52 Salahaddin Güngör, “Eski Harenağalarının Dünkü Yıllık Kongresinde,” *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1939, s. 7.

53 Mustafa Olpak, *Kenya Girit İstanbul: Köle Kıyısından İnsan Biyografileri*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006.

54 Mustafa Olpak, “Osmanlı İmparatorluğunda Köle, Türkiye Cumhuriyeti’nde Evlatlık: Afro-Türkler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2013, 68/1, s. 123-141.

kökenli Afrikalıların durumlarını anlamak için önerilen “Afro-Türkler” kavramından imparatorluk coğrafyasındaki çeşitliliği daha iyi yansıttığı düşünülmektedir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Müslüman, Ermeni, Rum, Yahudi, Roman ve Levanten gruplardan oluşan Osmanlı toplumunda Siyah Afrikalı Osmanlıların rolünü konumlandırmak ve Osmanlı arşivleri, kadı sicilleri, süreli yayınlar ve hatıratlar aracılığıyla Osmanlı sonrası toplumlardaki rollerini daha iyi anlamak açısından bu kavramın daha kuşatıcı olduğu düşünülmektedir. Bu öneri, keşifsel bir araştırmayı ve daha sonraki çalışmalar için yararlı bir çerçeveyi sunmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Müge, “Afro-Türklerde Kimlik: Temsiliyet, Gelenek ve Kolektif Bellek”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Alçıoğlu, Esin, “Pertev Naili Boratav Sözlüğü: Pertev Naili Boratav’ın Eserlerinde Geçen Folklor Malzemesinin Tahlili”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2012.
- Argıt, Betül İpşirli, *Life After the Harem: Female Palace Slaves, Patronage, and the Imperial Ottoman Court*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Behar, Cem, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Boratav, Naili, “The Negro in Turkish Folklore”, *Journal of American Folklore*, 1951, sy. 64, s. 83-88.
- Cole, Gibril, R., *The Krio of West Africa, Islam, Culture, Creolization and Colonialism in the Nineteenth Century*, Athens: Ohio University Press, 2013.
- Conermann, Stephan Gül Şen, *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*, Bonn: Bonn University Press, 2020.
- Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1939, s. 10. <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1939-01-08/9>
- Çalışır, M. Fatih, “A Survey of Scholarship on Ottoman Slavery”, *Tarih Okulu*, 2009, sy. 2, s. 1-12.
- Durugönül, Esmâ, “The Invisibility of Turks of African Origin and the Construction of Turkish Cultural Identity: The Need for a New Historiography” *Journal of Black Studies*, 2003, 33-3, s. 281-294.
- Erdem, Hakan, *Slavery in the Ottoman Empire and Its Demise, 1800-1909*, London: Palgrave MacMillan, 1996.
- Erlil, Astrid, *Memory in Culture*, London: Palgrave MacMillan, 2011.
- Eroğlu, Nazmi, “Abdülhamid’in Hicaz’a Sürgün Edilen Harem Ağaları”, *Arşiv Diün-yası*, 2008, sy. 11, s.71-74.
- Ferguson, Michael, “The African Presence in Late Ottoman İzmir and Beyond”, Doktora Tezi, Montreal: McGill University, 2014.

- Güngör Salahaddin, "Eski Haremağalarının Dünkü Yıllık Kongresinde", *Taha Toros Arşivi*, 8 Ocak 1939.
- Hateway, Jane, "The Ottoman Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağası) as Commissioner of Illuminated Manuscripts: The Slave as Patron, Subject, and Artist?", *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*, haz. Stephan Conermann ve Gül Şen, Bonn: Bonn University Press, 2020.
- Hateway, Jane, *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem from African Slave to Power Broker*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Karakışla, Y. S., "Harem Ağalar Teâvün Yurdu (1919): Harem Ağaları, Birleşiniz!", *Toplumsal Tarih*, sy. 114, 2003, s. 12-21,.
- Kaya, A. B., "Lefkoşe Mevlevîhânesinin Şair Şeyhlerinden Siyâhî Mustafa Dede" *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, 2017, s. 15-38.
- Kayacan, Gülay, "Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli Türk Olmanın Dünyü ve Bugünü", *Tarih Vakfı Sözlü Tarih Çalışması Kitapçığı*, 2007-2008. https://www.academia.edu/28625440/Afro_T%C3%BCrk_Olmak_pdf.
- Larson, Pier M, *Ocean of Letters, Language and Creolization in an Indian Ocean Diaspora*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Olpak, Mustafa, *Kenya Girit İstanbul: Köle Kıyısından İnsan Biyografileri*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006.
- Olpak, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, sy. 68-1, 2013, s. 123-141.
- Özdemir, Ayşe Nur, "Ahmet Mithat Efendinin Romanlarında Kadınlar", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Özsar, Banu, "African Diasporas in the Ottoman Empire and Modern Turkey", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2020.
- Powell, Eve M. Troutt, *Tell this in My Memory Stories of Enslavement from Egypt, Sudan and the Ottoman Empire*, California: Stanford University Press, 2012.
- Reyhanoğulları, Gökhan, "Sergüzeşt Romanının Tematik Bağlamında Mekânın Poetiği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, sy. 24 (1), 2020, s. 104-144.
- Sobers-Khan, Nur, *Slaves Without Shackles Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2014.
- Tahiroğlu, Bülent, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, sy. 45/1-4, 1981, s. 649-676.
- Tezcan, Baki, "Karanlığı Dağıtmak: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri Işığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğunda Irk Siyaseti", *Osmanlı İmparatorluğunda Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, haz. Baki Tezcan-Karl K. Barbir, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

- Toledano, Ehud R., "African Slaves in the Ottoman Eastern Mediterranean: A Case of Cultural "Creolization"?", *Akdeniz Dünyası: Fikir, Geçmiş ve Bugün*, haz. Eyüp Özveren, Oktay Özel, Suha Ünsal ve Kudret Emiroğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006: 107-124.
- Toledano, Ehud R., *As if Silent and Absent: Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East*, New Heaven: Yale University Press, 2007.
- Toledano, Ehud R., *Osmanlıda Köle Ticareti, 1840-1890*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Toledano, Ehud R., *The Ottoman Slave Trade and its Suppression, 1840-1890*, Princeton: Princeton University Press, 1982.
- Topuz, Hıfzı *Meyyale*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Yıldız, Sümevra, "Afro Türklerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Kentsel Mekanın Kullanımı: İzmir Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2020.

Seçme Bibliyografya

- Akpınar, Müge "Afro-Türkler: Temsiliyet, Gelenek ve Kimlik." *Folklor/ Edebiyat* 26, 2020, s. 73-86.
- Austen, Ralph A., "The Mediterranean Islamic Slave Trade out of Africa: A Tentative Census." *Slavery and Abolition* 13: 1992, s. 214-248.
- Diñçer, F. "Afro-Turks and Revitalization of the Calf Festival (Dana Bayramı)" , *Staging The Past in Contemporary Turkey* , İstanbul, Turkey, 2019.
- Durugönül, E., "Turks of African Origin and Citizenship", *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey*, haz. Dönmez, R.Ö., Enneli, P., Lanham: Lexington Books, s.159-177, 2011.
- Özkan, Mehmet, "Emergence of Afro-Turks in Turkish Politics", *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 2021, 1(1), s. 7-19.
- Erdem, Y Hakan, "Magic, Theft, and Arson: the Life and Death of an Enslaved African Woman in Ottoman Izmit," *Race and Slavery in the Middle East: Histories of Trans-Saharan Africans in 19th Century Egypt, Sudan, and the Ottoman Mediterranean*, haz. Kenneth Cuno ve Terence Walz. Cairo: American University in Cairo Press, 2010, s. 125-146.
- Ferguson, Michael, "Enslaved and Emancipated Africans on Crete." *Race and Slavery in the Middle East: Histories of Trans-Saharan Africans in Nineteenth-Century Egypt, Sudan, and the Ottoman Mediterranean*, haz. Terence Walz ve Kenneth M Cuno, Cairo: American University in Cairo Press, 2010, s. 171- 196.
- Ferguson, Micheal ve Ehud R Toledano, "Ottoman Slavery and Abolition in the Nineteenth Century," *The Cambridge World History of Slavery*, haz. David Eltis, Stanley L Engerman, Seymour Drescher ve David Richardson, 4 cilt, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 197-225.

- Fisher, Alan W, "The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations." *Bogaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1978, 6: 149-174.
- Guha, Ranajit, "On Some Aspects of the Historiography of Colonial India." *Subaltern Studies 1: Writings on South Asian History and Society*, haz. Ranajit Guha. Delhi: Oxford University Press, 1982.
- Günes, Günver, "Kölelikten Özgürlüğe: İzmir'de Zenciler ve Zenci Folkloru." *Toplumsal Tarih*, 1999, 11: 4-10.
- Hunwick, John, "The Same But Different: Africans in Slavery in the Mediterranean Muslim World," *The African Diaspora in the Mediterranean Lands of Islam*, haz. John Hunwick, ve Eve Trout Powell, Princeton: Markus Wiener Publishers, 2002, s. 149-172.
- Karamürsel, Ceyda, "Ottoman Slavery as a Tool for Historical Analysis: A Review of Recent Literature," *New Perspectives on Turkey*, 2014, 50: 193-203.
- Karamürsel, Ceyda, "The Uncertainties of Freedom: The Second Constitutional Era and the End of Slavery in the Late Ottoman Empire." *Journal of Women's History* 28: 138-161.
- Kayagil, Aysegül. 2020. "Vocabularies of (In)Visibilities: (Re)Making the Afro-Turk Identity." *Antropologia*, 2016, 7: 45-66.
- Millingen, Frederick "On the Negro Slaves in Turkey." *Journal of the Anthropological Society of London*, 1870, 8: 85-96.
- Mintz, Sidney W., "Enduring Substances, Trying Theories: The Caribbean Region as Oikoumene." *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1996, 2: 289- 311.
- Mintz, Sidney W. ve Richard Price, *The Birth of African-American Culture: An Anthropological Perspective*. Boston: Beacon Press, 1992.
- Natvig, Richard, "Oromos, Slaves, and the Zar Spirits: A Contribution to the History of the Zar Cult." *The International Journal of African Historical Studies*, 1987, 20: 669-689.
- Olney, James, "'I Was Born': Slave Narratives, Their Status as Autobiography and as Literature." *The Slave's Narrative*, haz. Charles T. Davis ve Henry Louis Gates. Oxford: Oxford University Press, 1985, s. 148-174.
- Oral, Gülnenk Hayırcıl, "Five Hundred Years of Silence. An Example of the Cultural Amnesia Concerning the Afro-Turkish Population of Anatolia," *Transcultural Amnesia: Mapping Displaced Memories*, haz. M Matos, J M Paisana ve M Pereira. Ribeiro: Centro de Estudos Humanísticos da Universidade do Minho, 2016, s. 29-40.
- Parlatır, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1987.

- Patterson, Orlando, *Slavery and Social Death: A Comparative Study*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982.
- Peirce, Leslie, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Pipes, Daniel, *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System*. New Haven: Yale University Press, 1981.
- Powell, Eve Troutt, "Will That Subaltern Ever Speak? Finding African Slaves in the Historiography of the Middle East." In *Middle East Historiographies: Narrating the Twentieth Century*, ed. Israel Gershoni, Amy Singer, and Y Hakan Erdem. Seattle: University of Washington Press 2006, s. 242-261.
- Sahillioglu, Halil, "Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late 15th and Early 16th Centuries." *Turcica*, 1985, 17: 43-112.
- Spyropoulos, Yannis, "Beys, Sheikhs, Kolbaşı and Godiyas: Some Notes on the Leading Figures of the Ottoman African Diaspora", *Turcica*, 2017, 48, s. 187-218.
- Tarih Vakfı, "Sessiz Bir Geçmisten Sesler: Afrika Kökenli "Türk" Olmanın Dünü ve Bugünü." İstanbul, 2008.
- Toledano, Ehud R., *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890*. Princeton: Princeton University Press, 1982.
- Toledano, Ehud R., "Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s)." *Poetics Today* 1993, 14: 477-506.
- Toledano, Ehud R., "Ottoman Concepts of Slavery in the Period of Reform, 1830s-1880s." *Breaking the Chains: Slavery, Bondage, and Emancipation in Modern Africa and Asia*, haz. Martin A Klein. Madison; Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1993, s. 37-63.
- Toledano, Ehud R., "Shemsigul: A Circassian Slave in Mid-Nineteenth-Century Cairo." *Struggle and Survival in the Modern Middle East*, haz. Edmund Burke III ve David Yaghoubian. Berkeley, California: University of California Press, 1993, s. 59-74.
- Toledano, Ehud R., "The Other Face of Harem Bondage: Abuse and Redress." *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. Seattle: University of Washington Press, 1998, s. 54-80.
- Toledano, Ehud R., "The Concept of Slavery in Ottoman and Other Muslim Societies: Dichotomy or Continuum?" *Slave Elites in the Middle East and Africa: A Comparative Study*, haz. Toru Miura ve John Edward Philips. London; New York: Kegan Paul International, 2000, s. 159-176.
- Toledano, Ehud R., "Coping with Trauma in a NewWorld: Cultural Responses of Enslaved Africans in the Ottoman Empire." *African Communities in Asia and the Mediterranean: Identities Between Integration and Conflict*, haz. Ehud R Toledano. Trenton, NJ: Africa World Press, 2011, s. 167-194.

Toledano, Ehud R., "Ottoman Elite Enslavement and 'Social Death'." *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, haz. John P Bodel ve Walter Scheidel. Chichester, West Sussex: John Wiley Sons, 2017, s. 136-150.

Trouillot, Michel-Rolph, "Culture on the Edges: Caribbean Creolization in Historical Context." *From the Margins: Historical Anthropology and Its Futures*, haz. Brian Keith Axel. Durham: Duke University Press, 2002, s. 189-210.

Zilfi, Madeline, *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

